

Lócsei Péter

VÁLASZUTAK

Mozaikok a „háromszendős irodalom” korszakából

„A művész legyen szabad. [...] A szabadság különös valami; az ember nem lehet egy kicsit szabad vagy félig szabad; ha a szabadságból egy cseppet elvesznek, az egészet elvették.”

(Hamvas Béla)

A második világháború sokja után a korszak politikusai, gondolkodói, művészei nem csupán visszafelé, hanem előre is tekintettek; miközben okokat tártak fel, érzékenyek voltak a fenyegető árnyakra. Mi történt? Miképpen történhetett? Tehetünk-e valamit, hogy ne ismétlődjön meg? A múlt értékelése ugyanakkor jövőépítés is: összefügg a hatalom megszerzésével és megtartásával. A kérdések nyilván másképpen vetődtek fel a győztesek oldalán, mint a legyőzöttekén, különösen eltérő módon a megszilárduló szovjet érdekszférában. Az első békeévekben mást jelentett például a kultúrához való viszony, a művészek, filozófusok szabadsága. A l'art pour l'art csak a Lajtán innen lehetett égető (olykor művészetpolitikai) kérdés; tőlünk nyugatra fel sem vetődhetett.

Szűkítsük a kérdést a magyar irodalomra! Gondoljuk végig, mi minden változott meg! Felsorolni is hosszú lenne a személyi és intézményi veszteségeket. Nem feledhetjük a több százezer áldozatot; a földönfutóvá váltakat, a kivándorlókat, a kultúra teremtőinek és befogadóinak tragédiáját. Bálint György, Elek Artúr, Gelléri Andor Endre, Halász Gábor, Pap Károly, Pásztor Béla, Radnóti Miklós, Reichard Piroska, Szerb Antal mellett ki mindenki élhetett, alkothatott volna még évtizedekig? Az *Új Időkön* és a *Sorsunkon* kívül alig maradt jogfolytonos irodalmi folyóirat. A *Nyugat* (és a *Magyar Csillag*) egykori munkatársaival együtt feltámaszthatatlan volt. A kezdetben ingatag, később egyre riasztóbb politikai viszonyok miatt sok száz magyar művész, tudós nem tért vissza emigrációjából. Márai Sándoron, Cs. Szabó Lászlón, Veress Sándoron, Takács Jenőn, Fenyő Miksán kívül hányan választottak új hazát?

Egyszerre volt jelen a vád, a hallgatás, az önvizsgálat. A fellélegzés öröme, az elszámoltatás igénye. A korszak folyóiratainak, köteteinek, leveleinek olvasása közben rendre a választási kényszerekkel találkoztam. Menni vagy maradni? Visszatérni? Örökre búcsút inteni? Megszólalni, hallgatni, tűrni, kitartani? Belesimulni? Hangadóvá válni? És akkor még nem említettem az újra felmerült, szégyellt vagy letagadott népi-urbánus vita frontjait, szekértáborait.

1945 és '48 között sok művész, tudós kapott lehetőséget arra, hogy ösztöndíjként vagy meghívott előadóként heteket, hónapokat töltsön Svájcban, Franciaországban vagy Itáliában. A kiutazók minden bizonnyal abban reménykedtek, hogy nem csupán lakóhelyüktől búcsúznak, hanem a korabeli ideológiai vitáktól is. A fennmaradt dokumentumok azt bizonyítják, hogy a hazai pártcsaták és művészeti villongások hírei, pletykái követték őket Nyugat-Európába.

A *veszedelmes világnézetek* körüli viták élesen vetődtek fel 1945 után. Szigeti József Valéry, Heidegger és Karl Mannheim egy-egy írásának magyar kiadása kapcsán fejtette ki véleményét. Világképük mellett közelmúltbeli elítélhető vétségeiket is szóvá tette. (HÁROM ESSZÉRŐL. *Magyarok*, 1946/5.) Szabolcsi Miklós az *Újhold* első számában az intellektus ellen indított kíméletlen nyugat-európai hajszáról írt. Példákkal igazolta, hogy előretört az irracionálizmus: Huxley új regényével bizonyította, hogy hódít a misztika, Sartre gondolataival, hogy újraéled az egzisztencializmus. Az antiintellektualizmus veszélyét így nyomatékosította: „*a filozófiai tankönyvből koncentrációs tábor és gázkamra keletkezhetik; s hogy halált hordoz az elme játéka*”. (AZ ANTIINTELLEKTUALIZMUS FELTÁMADÁSA. *Újhold*, 1946/1. 67–68.) A gondolatsort az ÉRTELEM ÉS IRODALOM című írásában folytatta a *Magyarok* 1947/5. számában. Az irodalom, a politika és a filozófia viszonyáról a Moszkvából visszatérő Lukács György több összefüggésben értekezett. (A MAGYAR IRODALOM EGYSÉGE. *Fórum*, 1946. szept. 1–16.; ARISZTOKRATIKUS ÉS DEMOKRATIKUS VILÁGNÉZET. *Fórum*, 1946. nov. 197–216.; AZ EXISZTENCIALIZMUS. *Fórum*, 1946. dec. 295–313.) Úgy vélte: csakis az új demokrácia elfogadása jelentheti a magyar irodalom egységének szubjektív alapját. Az egzisztencializmusban ő is veszélyt látott. Szerinte Sartre népszerűsége részben a sznobok, részben a reakciós írók körében erősödött. A francia filozófust elsősorban szabadság-felfogásának irracionális, önkényes, ellenőrizhetetlen volta miatt bírálta. Úgy vélte, eszméitől egyenes út vezet a morális nihilizmusig, a szélsőséges individualizmusig, a demokrácia elutasításáig. Szalai Sándor a *Népszavában* Bergson, Sartre, Heidegger, Jaspers nézeteit ítélte meg sommásan: az egzisztencializmus a társadalmon kívüli emberek bölcselete; filozófiai divat. Képviselőik ahelyett, hogy helyüket keressék, elkülönülésre törekednek; társadalomellenessé válnak: „*hitvallói tulajdonképpen a fasizmus megsemmisült seregeinek filozófiai hírmondói*”. (AZ EXISZTENCIALIZMUS ÉS A POLGÁRI ÉLETFORMA VÁLTSÁGA. *Népszava*, 1946. dec. 8. 11–12.) Gogolák Lajos és Madarassy Zsuzsa a *Haladásban* szólt hozzá a kérdéshez.

Az említett írások nem tértek ki magyar szerzőkre és követőkre. Sugallatuk azonban kétségtelen. Kulcskifejezéseik közül az *individualizmus*, az *elkülönülés*, a *nihilizmus*, a *rezisztencia*, a *demokrácia elutasítása* rövid időn belül a hazai művészek bírálataiban is feltűnt. A megállapítások megbélyegzővé váltak. A baloldali, elsősorban kommunista értékelők türelmetlenül kérték számon a gazdasági, társadalmi fejlődésbe vetett hitet; véteknek számított a szomorúság, a csalódottság, a szorongás kifejezése. A *lelkessedni restek* megkaphatták az „*örökké egy-körben-forgó pesszimista tépelődés*”, a „*belső üresség*”, a „*vérnélküli árnyművészet*”, illetve a „*látzalköltészet*” minősítést. Más esetekben azt, hogy elmenekülnek a valóság elől, hátat fordítanak az értelemnek, nem jutnak el az összefüggések dialektikus feltárásáig. Nem kellett sokáig várni, hogy kiderüljön: „*korszakunk igazi költője csak az lehet, aki szélesre tárja inspirációja kapuját a népi demokrácia életének problémái előtt. [...] Sohasem szabad elfeledni, hogy a feladat: a népi demokrácia problémáival állandóan érintkező teljes ember minden oldalról történő megmutatása*”. (Lukácsy Sándor: SEREGSZEMLE. *Magyarok*, 1948/6. 383–384.)

Megszaporodtak a lekezelő, kicsinyeskedő jelzők: „*pattogó zöngemény*”; „*züm-mögő kórus*”; „*révíült dadogás*”. Vádként hangzott el, hogy egyes művészek csupán az „*érzelmek anatómiájának bonctechikáját*” finomítják, miközben felélik tartalékaikat. „...*Makai Gusztáv az az egérke, amely ezzel az elfogulatlansággal cincogja Márai Sándor apoteózisát*.” (Keszi Imre: DIÁRIUM. *Emberség*, 1947/2–3. 128.) A tiszavirág-életű pécsi folyóiratot, az *Ívet* ez a gúnyos megjegyzés búcsúztatta: „*A mondanivalónak még írmagját sem sikerült felfedezni*

ebben a hamar zátonyra futott próbálkozásban.” (Lukácsy Sándor: VIDÉKI FOLYÓIRATOK. *Valóság*, 1947/1. 47.) Az *Emberség* című kiadvány rovatának címe is beszédes volt: *Bunkócska*. Ebben többek között Sík Sándor, az *Alkotás*, a *Vigília*, Rónay György, Zsíkó Gyula, Cs. Szabó László, Sinka István kapott lederongoló bírálatot.

A célba vett személyek rendszeresen hangadóként, mások eszmei félrevezetőként tűntek fel. Hamvast például úgy bírálták, hogy rajta keresztül a *Sorsunk* köre, elsősorban Várkonyi Nándor és Weöres Sándor is értsen belőle: „*A demokrácia a józan ész, a gondolkodó értelem politikai rendszere, és aki ellensége a józan észnek, ellenségévé válhat a demokráciának is. Hamvas Béla pedig maradék jóhiszeműségével vigyázzon tevékenysége eredményeire és azokra, akik, egyre láthatóbban, mögötte állnak.*” (Keszi Imre: A SZIGET OSTROMA. Dante, 1948. 92.)

Az eszmélkedő irodalom korai fóruma volt a Debrecenben megindított *Magyarok*. Juhász Géza és Kéry László folyóiratának első számaiban többek között Sötér István, Kassák Lajos, Kádár Erzsébet novellájával, Berda József, Rába György, Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Weöres Sándor, Vas István, Hajnal Anna, Szabó Magda verseivel, Devecseri Gábor és Szabó Lőrinc fordításával, Thurzó Gábor, Földessy Gyula, Szabolcsi Miklós, Lukács György, Vajda Endre tanulmányával, esszéjével, bírálatával találkozott az olvasó. Életkori, esztétikai, világnézeti tekintetben is sokszínű gárda. Ez a változatoság az utolsó számig jellemző maradt. A szerzők köre Füst Milánnal, Pilinszkyvel, Szentkuthyval, Jékelyvel, Lator Lászlóval, Zelk Zoltánnal, F. Nagy Lászlóval (a későbbi Nagy Lászlóval), Juhász Ferencsel, Kuczka Péterrel és Bóka Lászlóval egészült ki.

Weöres hűséges szerzője volt a *Magyaroknak* (MEGHALNI, A SZERELEM RŐL, KÚTBÓL SZÁLLSZ FŐL, EIDOLON, NAGYPÉNTEK, NAPLÓJEGYZET, A VÖRÖS PALÁST, A FOGAK TORNÁCA, ITALIA stb.). Kardos László nevezetes, elismerő, de aggodalmát sem palástoló írása is itt jelent meg róla. A legeredetibb és legtalálhatóbb Weöres-portrét Szentkuthy Miklós rajzolta meg a folyóiratban. Úgy beszélt a költőről és életművéről, hogy a lépten-nyomon felvetődő kérdésekre (például a realizmus politikai jellegű kisajátítására) is bátor választ adott. (ELVEK ÉS ARCOK. WEÖRES SÁNDOR. *Magyarok*, 1947/9. 605–615.) Mértékadó írását kicsinyes glosszában próbálta hitelteleníteni k. i. e. (Minden bizonylyan Keszi Imre.) (DEMOKRATIKUS JUTALMAZÁS. *Csillag*, 1948. február. 62.)

Pilinszkytól a *Magyarokban* olvasható a MERT ÁZTATOK ÉS FÁZTATOK, az EMILY BRONTË EMLÉKÉRE ÉS a TANUK NÉLKÜL, Jékelytől pedig a BARÁTSÁG, a „MIGNON”, a PÁLYÁM EMLÉKEZETE, a FUTBALLISTÁK ÉS a GÜL BABA FÜRDŐJÉHEZ. Fontos, bátor írásokkal volt jelen Vas István, Illyés Gyula és Nemes Nagy Ágnes.

A folyóirat első fél évét Király István mérlegelte. Számonkérő összegzésében több szerzőre hivatkozva állította: „*az irodalom figyelője a belső emigráció jól ismert formáira talál majdnem mindenütt. Az író – egy kis töredéktől eltekintve – nem tudott elhelyezkedni az új magyar életben, kívül van a társadalmon, megmaradt bizalmatlankodó, rosszaló [sic!] emigránsnak.*” (IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI. JEGYZETEK A MAGYAROK MARGÓJÁRA. *Magyarok*, 1945/6. 277.) Felvetéseire közvetlenül vagy áttételesen többen is válaszoltak. Komlós Aladár szerint a szabotálás vádja előtt megfontolandó: „*vajjon [sic!] nem a társadalom állapota fagyasztja-e meg a dalt a költő ajkán.*” (IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI. *Magyarok*, 1946/8. 468.) Keszi Imre többféle hallgatást különböztetett meg. Amíg az író a fasiszta politika elől menekült a szótlanságba, viselkedése jogos lehetett, mai némasága azonban mindenképpen káros: a népi demokrácia ellenében történik. (IRODALMUNK A FELSZABADULÁS ÓTA. *Valóság*, 1947/1. 27–38.)

A fél évtizedig sem működő *Magyarok* látszatra sem volt egységes. A szerkesztőség átalakítása és Kolozsvári Grandpierre Emil programadó tanulmánya jelentős változást hozott. (AZ IRODALOM ÖNTUDATA. *Magyarok*, 1947/6. 389–397.) Egyoldalú bírálatára Sötér Istvántól érkezett határozott felelet: az APÁTLAN IRODALOM-ban tételesen cáfolta Kolozsvári vádjait. Az új hangütésre Márai verskötetét említette példaként; a fiatalok kísérletező kedvét látványos eredménynek tartotta. Külön szólt a sokak által bírált Weöres Sándor bátorságáról: „*Hiába olvastuk eddig is kitűnő verseit Weöresnek: új és igazán újító csak most lett ő igazán.*” (APÁTLAN IRODALOM. *Válasz*, 1947/7. 69.) Nehezményezte a folyóiratok kritikáinak gyengülő színvonalát. Szóba hozta az egyre inkább tapasztalható elvtelen polarizálódást is: „*A munkáspárti lapok többnyire csak arról vesznek tudomást saját oldalukon, amit dicsérni, s a másikon, amit támadni lehet.*” (Uo. 72.)

A türelmetlenség, a gyanakvó rosszindulat a recenziók, viták egész során nyomot hagyott. A meggyőzés helyett a kiszorítás szándéka volt érzékelhető. A kötetek minősége helyett gyakran az alkotók világnézete, személyisége került előtérbe. A művészet függetlenségéért szót emelő Hamvas Béla aggodalmát Keszi Imre azzal utasította el, hogy az alkotói szabadságot nem fenyegeti semmi. Vitapartnerének stílusa, indulata, valóságfelfogása miatt Hamvas kételkedett a kinyilatkoztatás hitelében. Ekképp érvelt: „*Keszi Imre értesülései ebben a kérdésben hiányosak. Nem tud arról, amiről általában és sokan tudnak: alig múlik el nap, hogy valamilyen alakban ne vetnék akár festő, akár muzsikus, akár költő szemére: nem közeledik a közérthetőség felé, nem fejez ki eléggé kollektív ízlést, szélsőségesen egyéni irányba halad, sőt: »ez mégiscsak sok, hogy mit enged meg magának«. Igen, a politikus érdekelttség a művészt befolyásolni kívánja. Ha Keszi Imre a sajátot csak két-három hétre visszamenőleg átnézi, ennek a befolyásoló törekvésnek több jellegzetes példáját fogja találni.*” (VÁLASZ KESZI IMRÉNEK. *Diárium*, 1946. április–szeptember. 25.) Tanulásgként fogalmazta meg: „*a teremtő szabad szellem nem önszántából, de kénytelen volt irracionálissá lenni, individualistává lenni, elszigetelődni, védekezni, lázadozni és kivonulni, nem, mert neki ez így tetszett, hanem kizárólag csakis azért, mert ő a teremtő szabad szellemet és e szellemből fakadó szabad kritikát és igazságszenvédelmet nem adta fel.*” (Uo. 31.) Úgy vélte, az autonómiát igénylők most is ezt követnék; a politikus azonban az új történelmi korszakban választhatna új utat.

Keszi rövid idő múlva azt bizonygatta, hogy „*a mai magyar politika korifeusai*” nem sok jelet mutatnak arra, hogy szabályozni kívánnák a szólásszabadságot. Nincsenek rendőrségi ügyek. A szigor helyett inkább a megbocsátás jellemző. Még azokban az esetekben is, amelyekben a költők korábban nyilvánvalóan vétkeztek. (IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEL. *Magyarok*, 1946/10. 629.)

A Hamvas által igényelt függetlenséget a politika nem adta meg. Nyilvánvaló lett, hogy az általa előlegezett, elvárt gondolkodói magatartást kevesen képviselték olyan következetesen, mint ő. Választás volt ez is. Az izoláció nem csupán védett. Magányossá is tett. A kirekesztett gyakran maga is kirekesztővé vált. Hamvas például nem csupán fórumait veszítette el, hanem barátainak, lehetséges vitapartnereinek jelentős részét is.

A krisztusi életkorhoz érkező Weöres Sándor irodalmunk egyik legtermékenyebb alkotója lett. A nagy áttörést hozó MEDÚZA után megjelent A TELJESSÉG FELÉ (1945), A SZERELEM DICSÉRETE (1945), a GYÜMÖLCSKOSÁR (1945), az ELYSIUM (1946), A FOGAK TORNÁCA (1947). Az olvasók seregnyi fórumon találkozhattak verseivel, egyéb műveivel. Többségükben nem csupán tőle, hanem róla is szóltak írások. Az *Új Idők*ben 1945-től jelen volt (ELESETT KATONÁK, ATLANTIS, KEMENESI TÉL, FUTÓZÁPOR, A TÖLGYFA, PATAKMONDA, BORÚ

stb.). A lapban Károlyi Amy sorolta a GYÜMÖLCSKOSÁR érdemeit. (MAGYAR ÍRÓK SZÓLNAK A GYEREKEKHEZ. *Új Idők*, 1946/16. 269.) Dicsérő szavai összecsengtek azzal, amit Weöres gyermekverseinek céljáról Trencsényi Waldapfel Imrének vallott 1944-ben.

A *Sorsunkra* Weöres régi otthonaként tekinthetett. Nem csupán munkatárs és barát volt, hanem rangjához méltón értékelt szerző is. Csorba Győző a legújabb kötetét tette mérlegre (WEÖRES SÁNDOR ÚJ KÖNYVEI. *Sorsunk*, 1946/1. 45–48.); Bajcsa András A FOGAK TORNÁCA mellett a költő pályaképét is vázolta. (WEÖRES SÁNDOR. A KÖLTŐ ARCKÉPÉHEZ. *Sorsunk*, 1947. 549–558.) Itt szerepelt Martyn Ferenc Weöres-portréja is. (Uo. 551.)

A *Diáriumban* Hamvas Béla azt a Weöres-értékelést árnyalta, amelyet a korábbi MEDÚZA-ismertetőben megfogalmazott. Előbb A TELJESSÉG FELÉ, majd Weöres újabb köteté adott alkalmat számára, hogy a költő világképéről, lírájának nagy ívű eredményeiről és lehetőségeiről szóljon. (A TELJESSÉG FELÉ: WEÖRES SÁNDOR KÖNYVE. – BÍRÁLAT ÉS VALLOMÁS. *Diárium*, 1946. január–március. 54–56.; A FOGAK TORNÁCA. *Diárium*, 1947. ősz.)

Az 1946-ban újraindított *Válaszban* Weöres Sándor több mint negyven tétellel szerepelt. Olyan nagy művekkel, mint a BÉKEOLTÁR, a XX. SZÁZADI FRESKÓ, a CANZONE, a HÓDOLAT ARANY JÁNOSNAK, A MÁSNAPOS, a NYOMOR (IJEDTSÉG) és az AMULETT. Akad közöttük, amelyik másutt is napvilágot látott. Itt közölte A TÜNDE-R-t, amely Schridde Éva FANTÁZIA című, 1932-ben írt háromstrófás versének remek átdolgozása. Zelk Zoltánról, Károlyi Amyról és Csorba Győzőről szóló könyvismertetői fontos állásfoglalások voltak. Sárközi Márta öröme (nemegyszer bosszankodására) Szabó Lőrincsel vitázva, kötődve Weöres Sándor véleményezte a *Válaszhoz* érkező verseket. Műveiről Sötér mellett Vajda Endre szólt a folyóiratban.

A Kassák szerkesztette *Alkotás* első számában gyermekkori verseivel mutatkozott be (A TÖLGYFA, SIRHALOM, CASSIUS CHAEREA, ÉLET, EMLÉKVERS). Pár soros bevezetője alighanem fontosabb volt, mint az öt költemény. Megköszönte, hogy első próbálkozásaitól az ország figyelmé táplálta. Név szerint Babitsot, Kosztolányit, Kodályt említette: „*Alighanem példátlan, hogy egy nemzet a saját anya-melegével neveljen költőt magának; s aligha erőtlen és sorvadó nemzet, amelyik ezt meg bírta tenni. Adja Isten, hogy szavainak csakugyan hasznát lássa.*” (*Alkotás*, 1947/1–2. 40.) Keszi Imre folyóiratának első lapszemléjében Hegedűs Zoltán megkérdőjelezte a rossz minőségű zsengek közreadását (*Emberség*, 1947/1. 44.). Az *Alkotás* 7–8. számában szereplő TÍZ EPIGRAMMA utolsó darabját Weöres minden ideológiai ellenfele válasznak vélhette, hiszen így kezdődik: „*Ne a népet gyógyítsd, ne országot világot! / Magadat gondozd-fürdesd, / tisztasággal ajándékozz minket.*” A RÓZSÁK DALAIBÓL és A MÁSNAPOS a folyóirat első évfolyamának 11–12. számában olvasható.

Weöres a kezdetektől megosztotta barátaival, mestereivel műhelyének időszerű kérdéseit. Babitsnak, Kosztolányinak, Várkonyi Nándornak gyakran írt műfaji, tematikai, prozódiai kísérleteiről. Útkeresését 1946. augusztus 5-én ekképp jellemezte Fülep Lajosnak: „*Hajlalom is, szándékom is, hogy mennél teljesebben a lelki, értelemfölötti, hyperreális, misztikus rétegbe hatoljak lényemmel és verseimmel; Professzor Úron és Hamvason kívül ezt majdnem mindenki rosszallja. Szerencsém, hogy kettőjük biztatásában megfogozhatok. Törekvésemet antihumánusnak és antiszociálisnak tekintik – pedig épp a humánus magas és tiszta réteget fürkészem, nem magannak, hanem olvasótáboromnak, vagyis bárkinek; tehát szándékom humánus és szociális.*” (EGYBEGYÚJTOTT LEVELEK. Szerkesztette Bata Imre és Nemeskéri Erika. Pesti Szalon–Marfa Mediterrán K., 1998. I. 444. A továbbiakban: WSLev.) 1947. február 27-én arról panaszkodott, hogy bizalmasai csalódtak újabb írásaiban. Szándékait

félreértik, vádakkal illetik. Név szerint Székely László papköltőt és Korein Andort említette. Munkáját kockázatosnak tartotta, de úgy vélte, kudarc esetén csak őt érné kár, eredményeiből viszont mindenki részesedne. Öntudattal vallotta: „Az ő dolguk, hogy aggódva visszahívjanak a veszélyes útról; s az én dolgom, hogy ne az aggodalomnak engedjek, hanem a veszélyes útnak.” (FÜLEP LAJOS LEVELEZÉSE, V. 1945–1950. Szerkesztette F. Csanak Dóra. Bp., 2001. 180.)

A megnevezetteken kívül nyilvánosan is sokan írtak Weöres természetéről. Rónay György, Szentkuthy Miklós, Bajcsa András, Lengyel Balázs alapos elemzésein túl sorra jelentek meg róla sommás, egy-egy idézetbe kapaszkodó, igazságtalan ítéletek. Lengyel Balázs kötetnyi Weöres-kritikája közül az első három 1946 és '48 között született. Az *Újhold*-ban az ELYSIUM és A FOGAK TORNÁCA kapcsán kételyeit is szóvá tette; A MAI MAGYAR LÍRA című könyvében önálló fejezetet szánt neki. Folyóiratában jelentette meg Tóth Sándor reflektálását (EIDOLON, A KETTŐSKÉPLET. *Újhold*, 1947/1–2. 65–67.). Ezért a szerző és a szerkesztő is kioktató sorokat kapott Keszi Imrétől az *Emberség* 1947. június-júliusi számában. Lengyel a KÖLTŐK ÉS UTAK-ban az ELYSIUM szerzőjének nyugtalanságáról, lehetetlenbe törő vállalkozásáról fejtette ki véleményét. (*Újhold*, 1946/2. 148–150.) Egy évvel később merészségét, következetességét, verseinek szuggesztivitását dicsérte. Elismerte lélekfeltáró erejét, továbbá azt, hogy nagy témáit jelentős kompozíciókká tudta alakítani. Kiemelkedő eredményei közül a TÉLI REGGEL-t, a TAVASZI REGGEL-t és a TAVASZI VIRRADAT-ot említette. Bírálón jegyezte meg, hogy magaslatait egyre kevesebben tudják megközelíteni. Nehezményezte, hogy újabb műveiben háttérbe szorult a tárgyi világ. Bírálta látásmódjának öncélú elemeit. Arcképvázlatát metaforák sorával zárta; elismerését és aggodalmát is kifejezte: „Költészetének levegője a kísérlet mesterséges ózonával dúsított. Ez a levegő felélénkít és virgonccá tesz, majd táncoltatja a szívet és fulladoztat. Kevés benne a mindennapok korma-füstje; a természeti világ, az ellobbanástól óvó nitrogén.” (NÉGY ARCKÉP. *Újhold*, 1947/4. 159.) Első könyvének Weöres-fejezetében nyomatékossította korábbi bíráló szavait: „a megfoghatatlant felfoghatatlan módon akarja hálójába fogni: vagyis egyre távolodik verse a konkrét tartalmaktól. [...] A költőt visszavezeti a magányra kárhözhatott, a mesterségesen lecsonkított lélek misztikus elrévüléseibe”. (A MAI MAGYAR LÍRA. Officina, 1948. 105–107.)

Amikor Lukács Sándor a Sorsunkat minősítette, Weöres lírájáról mindössze ennyit jegyzett meg: „a Reménytelenség himnuszát éneklé, meg azt, hogy: »ne akarj szabad lenni: reménytelen«”. (VIDÉKI FOLYÓIRATOK. *Valóság*, 1947/1. 47.) Keszi Imre soraiból hasonló roszszállás olvasható ki: „Külön hang és egyre különválóbb hang a Weöres Sándoré, a külvilággal egyre kevesebb érintkezést találó, már-már szoloecizáló formanyelvével, tökéletes érzéketlenségével minden kívülről jövő élmény iránt (kivéve talán az irodalmi természetű élményt).” (IRODALMUNK A FELSZABADULÁS ÓTA. *Valóság*, 1947/1. 37.)

Bár Weöres Sándor nem önmagáról kívánt szólni, akár hatásos védőbeszédként is olvashatjuk azt az okfejtését, amelyet Rómába indulása előtt közölt a *Magyarokban*. Háromoldalas vázlatában fölényes tárgyi tudással, az igazság szenvedélyével, de személyeskedéstől mentesen, következetes logikával érvelt. Abból indult ki, hogy az új utakat kereső művészet igazi műzsája az irracionális. Hogy a félreértéseket, félreértelmezéseket elhárítsa, azt is tisztázta, hogy ez nem azonos az antiracionálizmussal. Bartók, Picasso, Joyce, Gide, Pirandello, Giraudoux, Valéry, Wilder, Krúdy, T. S. Eliot alkotásai mellett a modern tudománnyal kívánta igazolni, hogy a gyökeresen megváltozó világ az eddigiektől eltérő kérdéseket tesz fel, és másféle megoldásokat igényel. Nem

divatról, hanem az igazságkeresés elementáris vágyáról van szó. A következő sorok költői hitvallásaként is megállják helyüket: „*A modern művészet, mint mondtuk, irracionális, de nem antiracionális; nem az ész, hanem a tudattalant testesíti meg, de nem észellenes; sőt a modern művészet sajátos paradoxona, hogy irracionális remekmű megalkotásához sokkal csiszoltabb, fegyelmezettebb, önellenzőbb intellektus kell, mint egy ésszerű, érthető remekműhöz. – S a másik paradoxon, hogy ez az irracionális művészet nem irreális, hiszen az emberlélekből újonnan feltörő elementumot, a legforróbb valóságot szolgáltatja [szólaltatja?] meg, tehát minden látszat ellenére is realizmus; legfeljebb azzal a különbséggel, hogy a múltbeli művek a téma-feldolgozásmódjuk által lettek reálisak vagy irreálisak, a modern mű pedig maga a realitás, a mélyből feltörő valóságnak megtestesülése.*” (VÁZLAT A MODERN MŰVÉSZETRŐL. *Magyarok*, 1947/10. 709.)

*

A fennmaradt levelek, visszaemlékezések többsége megörökítette az Itáliába indulók izgalmaikat, a bürokrácia útvesztőit. Csorba Győző pontokba szedve sorolta Takáts Gyulának, hogy mire ügyeljen a hivatalos papírok beszerzése során. Többek között a belügyminiszterhez írt kérvényre, szakminiszteri ajánlásra, vízumra, orosz kiutazási engedélyre, születési anyakönyvi kivonatra és „lakbizonylatra” volt szükség. (Takáts Gyula: HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK. *Magvető*, 1984. 302–305.)

A kiutazók szinte minden osztályozási lehetőséget kimerítettek. Voltak visszatérő vendégei Itáliának, Svájcnak, Franciaországnak, mások most találkoztak először Nyugat-Európával. Egyesek ekkor határozták el, hogy elhagyják Magyarországot. Az elkötelezettség mellett a család, a munka, illetve a bizonytalantól való aggodalom a reményvesztettek többségét is visszatartotta a kivándorlástól. Akadtak ösztöndíjasok, meghívott előadók, egyedül utazók, barátjukkal vagy házastársukkal érkezők. Volt köztük istenkereső, materialista, apolitikus, munkásmozgalmi múlttal rendelkező. Zenész, képzőművész, író, költő, tudós. Átutazó és örökre távozó. A római magyarok életéről, mindennapjairól többek között Lengyel Balázs emlékezéséből (KÉT RÓMA. KÉT SORSFORDULÓ. Balassi, 1998. 271–305.), Csorba Győző naplójából (RÓMAI FÖLJEGYZÉSEK. Pannónia Könyvek, 2002) és az érintettek leveleiből, beszélgetéseiből, nyilatkozataiból alkothatunk képet. A kiutazók, ott-tartózkodók – közel sem teljes – listája is tekintélyes: Ferenczy Béni és felesége, Kerényi Károly és családja, Takáts Gyula, Takács Jenő, Pasteiner Éva, Klaniczay Tibor, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Cs. Szabó László, Pilinszky János, Tol-dalagi Pál, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Lukács György, Szervánszky Péter, Solymos Péter, Fülep Lajos, Jékely Zoltán, Otlík Géza, Somlyó György, Márkus István, Eöze András, Kopányi György, Csorba Győző, Hunyady József. Jelentős hányadukat Kardos Tibor igazgató hívta meg a Római Magyar Akadémiára (Palazzo Falconieri). Vendégeivel komoly fordítói és egyéb kulturális tervei voltak. Ő alapította a *Janus Pannonius* című folyóiratot. A tiszavirág-életű kiadvány a magyar–olasz művelődési kapcsolatok eredményes fóruma lehetett volna.

Weöres Sándor 1947. március 3-án arról értesítette Fülep Lajost, hogy öt hónapos ösztöndíjat kapott a Collegium Hungaricumba. Ekkor még szó sem volt házasságkötési szándékáról. Az elhúzódó adminisztráció és a bizonytalan helyzet miatt olaszországi tartózkodásuk csaknem egyéves nászúttá vált; Károlyi Amyval 1947 novemberétől 1948 októberéig maradtak. Többek között Kardos Tibortól, Sótér Istvántól és Basch Lóránttól kaptak segítséget. A képzőművészeti és egyéb kulturális élményeken kívül említésre

méltó, hogy Rómában találkozott Lénárd Sándorral, T. S. Eliottal és Paolo Santarcangelivel. Weöres 1947. november 24-én értesítette Sárközi Mártát arról, hogy Veneziában vannak, jól érzik magukat. De megjegyezte: „*az otthoni gondok még ide is utánunk jönnek*”. (WSLev. II. 208.) 1948. január 15-én szintén tőle érdeklődött válogatott verseinek kiadása felől. Helyzetükről is beszámolt: „*A magyar kollégiumban úgy élünk, csupa magyar egy kupacban, mint egy doboz szardínia, messze szakadva a tengertől és fej nélkül.*” (WSLev. II. 209.) 1948. március 8-án Várkonyi Nándornak írt élményeiről: „*Rómába úgy bele lehet feledkezni, hogy szinte semmit sem lát az ember, csak úgy tapadnak rá a látnivalók önkéntelenül, mint az eső nyomai az ablaküvegre.*” Barátjától azt kérte, hogy az általa kezdeményezett antológiából hagyja ki *aktuális-politikai* verseit. (WSLev. II. 547.) A lírai válogatás nem jelent meg, hamarosan a *Sorsunk* is megszűnt.

1948. május 27-én keltezett levelében képzőművészeti élményeik nyomasztó gazdagságáról írt barátjának, édesanyja kezelőorvosának, dr. Haitsch Emilnek: „*Egylőre cifra gomolyagban él bennünk mindaz, amit Olaszországban láttunk, kétezer év pogány és keresztény művészetének lehengerlő termékei; melyeknek jótékony és pihentető ellentétei a lateráni múzeumban látható néger, pápua, inka stb. faragványok.*”

Eddig a régi olasz s görög-római művészetet jobbra csak reprodukciókról ismertem, és nem hittem volna, hogy ha egyszer szembesítődöm veled, ennyire megdölgöztél.” (Lelőhelye: MTAK Ms 10.750/49.)

1948. július 17-én Basch Lóránttól ötven dollár átutalását kérte. Levelében új terméséről is beszámolt. A MOZGÓ MIKROKOZMOSZ-FŐL (AMALFI) hasonló hangnemben vallott, mint öt évvel korábban Várkonyi Nándornak a HÁROMRÉSZES ÉNEK-FŐL: „*Sikerült úgy megszólalnom, hogy a vers motívumai, képei, hangjai megszabadultak minden tárgyi elemtől, teljesen feloldódott bennük a külső és belső valóság, az élmény, érzelem, gondolat; a vers végre nem mint a valóság hordozója jelenik meg, hanem mint önálló teremtett valóság: a fészekből felröppenő madár tollazata és dalolása ilyen. Úgy érzem, sikerült megvalósítani Mallarmé és Valéry ábrándját, az »abszolút verset«, mely nem jelent semmit, csak önmagát.*” (WSLev. II. 469.)

1948. július 19-én Keresztury Dezsőtől valamilyen fordítói vagy tudományos feladatot kért. Elsődleges indokként azt jelölte meg, hogy szeretnének tovább maradni Olaszországban, esetleg Franciaországban. Feleségével együtt kortárs olasz és francia művek fordítását ígérte. Az ösztöndíjra és az időnyerésre egyaránt szükségük volt. Weöres szabadsága letelt, emiatt jelentkezésre szólították fel. Útlevelük lejárt, pénzük elfogyott. A férje iránti aggodalomról árulkodnak Károlyi Amy sorai: „*egy akadémiai vagy művészeti-tanácsi megbízással, mely a további itt-tartózkodásnak legalább erkölcsi bázist adna, elibét vehetnék annak, hogy Sanyi alig elhangzott viták puskaporos hangulatába kerüljön bele. Ettől az életet és művészetet rontó vita-circulus vitiosustól nagyon tartok, s életfontosságú lenne, ha ki tudnánk várni, hogy egy nyugodtabb Sanyi kerülhessen majd haza.*” (WSLev. II. 327.)

A félelemnek kétségtelenül az volt az alapja, hogy a magyar kulturális és politikai élet riasztó hírei Rómába is eljutottak. Weöres Sándor 1948. július 28-án írt az ellene folyó támadásokról Vas Istvánnak: „*Az utóbbi időben, többnyire hivatalos vagy félhivatalos lapokban kb. 20-30 sajtótámadás nevez reakciónak, irracionalistának stb. Nem tudom, megkérjék-e arra, hogy válaszolj rájuk, nem mintha restellnék kérni Tőled, hanem mert aligha érdemeseik válaszra. Eddig még én sem, más sem felelt rájuk egy kukkot sem.*” (WSLev. II. 72.)

A már említett Weöres-bírálatokon kívül hármat említék. Az *Új Szántás* névtelen értékelője elismerte verseinek bravúrijait, de számonkérően jegyezte meg: „*Ez a sok*

különös játék mind csak arra való, hogy a költő elbújhasson a tarkaság mögé. Az utolsó lírai hírt 1944-ben adta saját magáról, hogy elrejtőzik a förtelmek elől. Nem lesz már hosszú egy kicsit és ok nélküli ez az elrejtőzés?” (Új Szántás, 1947/8. 501–502.)

Kövesdi László Weörest a legnagyobbak közé sorolta. Értékelése azonban jó szándéka ellenére vádirattal ért fel. Szerinte művei „*azt a benyomást kelтик, hogy írójuk túltette magát a lehetőség és valóságosság birodalmán, és olyan szférába jutott – nem mondtuk, hogy emelkedett –, ahol már nem is számít arra, hogy anyától született és agysejtjeivel gondolkodó, szívvel élő ember követhesse. Weöres ezzel a kötetével elvágta az utolsó szálát is, amely költészetét még az emberekhez, a világhoz kötötte, és elérte célját – mert minden valószínűség szerint ez volt a célja: egyedül maradt”.* (WEÖRES SÁNDOR: A FOGAK TORNÁCA. *Tiszatáj*, 1947/6–7. 90–91.)

Horváth Márton a közelmúlt szépirodalmának értékelése során kárhóztatta Weöres pesszimizmusát, arisztokratizmusát, a tömegektől való elfordulását, múltba révedését. Szerinte művei az irodalmi ellenforradalmat szolgálják. Vádjait A TELJESSÉG FELÉ néhány mondatával kívánta igazolni. (A MAGYAR DEMOKRÁCIA IRODALMI ÉLETÉNEK MÉRLEGE. *Csillag*, 1948. március. 52.)

Nincs tudomásom arról, hogy Weöres levele után Vas István megvédte-e a költőt. Ha hallgatott, biztosan nem gyávaaságból tette. 1945 és '48 között több alkalommal határozottan, egyenesen nyilvánított véleményt. A kérdéses időszakban látványos módon szűkült a bírálatokra adható válaszok lehetősége. A művekkel kapcsolatos hiteles gondolatok tekintélyes része kiszorult a nyilvánosságból.

Egy határozott kiállásról mindenképpen szólnom kell. Arról a portréről, amelyet Sötér István vázolt a magyar líra legjobbjairól. Ebben Weörest olyan jelentős, formagazdag művészként, szenvedélyes gondolkodóként jellemezte, akitől rendkívüli műveket várhatunk. Nem kísérleteitől féltette. Nevek említése nélkül „*támadóinak csapatától*” és „*bálványozóinak szektájától*” óvta. (KÖLTŐ-ARCKÉPEK. *Válasz*, 1948/10–11. 767–768.)

A bizonytalan helyzetben lévő Weöresék ügyében Basch Lóránt a Clevelandben élő Reményi Józseffel vette fel a kapcsolatot. Üzeneteikben többször szóba került a költő házaspár esetleges kitelepülése. Reményi 1948. július 31-én ezt írta Budapestre: „*Szerintem, ha élete nem forog veszedelemben, mint m a g y a r költőnek ajánlatosabb volna hazamenetele, mint Amerikába való »kirándulása«.* Innen persze a magyar sors végtelenül komornak látszik. Viszont műveltségének megfelelő angol nyelvismeret nélkül s amerikai tapasztalatok hiányában attól tartok, hogy ennek a zseniális s méltán érzékeny magyar poétának igen nehéz sorsa volna itten.” (Lelőhelye: OSZK Fond 145/211. 4.) Basch 1948. szeptember 7-én adott némileg megnyugtató választ: „*Weöres Sanyinál veszélyről egyáltalán nem lehet szó, legfeljebb kritikai élű támadásokról és rokonszenv hiányáról, de ez is csak egyes személyek részéről; az irodalom szakértői tisztában vannak jelentőségével. Úgy látszik azonban, nehezen szánja rá magát a hazajövetelre.*” (Lelőhelye: OSZK Fond 145/211. 6.)

1948. szeptember 13-án Weöres Sándor édesanyja Csöngéről aggódó levelet írt dr. Haitsch Emilnek, akit egyetlen reményének nevezett. A professzort arra kérte, hogy keltse fel fia lelkiismeretét, a szülei iránt táplált aggodalmat. Attól tartott, hogy a romló körülmények között, bizonytalanságban lévő gyermeke és felesége az emigrálás mellett dönt: „*Tegnapelőtt kapott az uram levelet a gyerekektől. Egyáltalában nem olyat, mint szerettem volna. A hazautazási engedélynek a lejáratát 2 hónap. Amy olyanformán ír, mintha esetleg ennél előbb is megjönnének. De valahogyan az egész halanzsabenyomást kelt. Olyan az érzésem, hogy Amy legalább annyira nem akar megjönni, csak nem mondja meg.*” (Lelőhelye: MTAK Ms

10.750/57.) Október 6-án borúsabb panasszal fordult az orvoshoz: „Cca 3 hete kaptam tőlük levelet, semmi határozottat nem írnak, és így az én rekord aggodásomnak igen jó tápot adnak. A collegiumban a szállást felmondták nekik, így lehet, hogy már nincsenek ott, de azt biztosan tudni fogják, hogy hol laknak. Azt szeretném, a fiamnak értésére adnák, hogy ha most nem jön, akkor megtörténhet, hogy 10-15 évbe is beletelik, amíg a határ számukra megnyílik. És ez egyáltalán nem biztos, hogy én még akkor élni fogok. [...] És akkor ők még a halálos ágyamhoz sem jöhetnek. Ezzel kell nekik is számolni, ha maradni gondolnak.” (Lelőhely: MTAK Ms 10.750/58.) Utolsó üzenetében, 1948. október 23-án végre megnyugtató hírt közölhetett: „A sok aggodalom és izgalom véget ért. Ideje volt már. Valószínűleg magát már értesítették a gyerekek megérkezésükről.” (Lelőhely: MTAK Ms 10.750/60.) Weöres egy ideig az MTA Kézirattárában dolgozhatott. Elbocsátása után elsősorban fordításából élt. A HALLGATÁS TORNYA című kötete 1956-os évszámmal, valójában 1957 márciusában jelent meg. Felesége szintén 1957-ben adhatta ki a HOLDISTENNŐ-t.

Fodor András naplója szerint 1947. november 24-én őt kérte meg Fülep Lajos, hogy útlevelének ügyében ajánlást vigyen Lukács Györgytől a Belügyminisztériumba. Bár a szükséges támogatást megkapta, a professzor csak két hónap múlva indulhatott Rómába. Közben 1948. január 10-én lebeszélte Tolnay Károlyt arról, hogy Magyarországra jöjjön. Hosszan sorolta saját megélhetési és egyéb nehézségeit. Fogyatköző reménnyel nézte a hazai tudomány és művészet helyzetének alakulását. (Ebben az időben már javában zajlottak a támadások az Eötvös Collegium ellen.) Az útlevél és a vízum kérése miatt 1948. január 26-án érkezett az olasz fővárosba. Két – nagy visszhangot kiváltó – előadása után Firenzébe és Velencébe is eljutott. Ez volt utolsó itáliai látogatása. Amikor Fodor András 1949 januárjában megkérdezte tőle, hogy áll újabb olaszországi útja, tagadó választ kapott. Nem akar odamenni, szeretné tanítványainak körében hasznosítani utolsó éveit. (Fodor András: A KOLLÉGIUM. Magvető, 1991. 207.) Egy alkalommal arról beszélt hűséges látogatóinak, hogy a Svájcba emigrált Veress Sándor Stravinsky sorsára juthat. Az orosz zeneszerző mellett Thomas Mann és Bartók elviselhetetlen otthontalanságát említette. Úgy vélte, jobb volna, ha Veress hazajönne: „Nem lehet Bernben, háttal Magyarországnak Erdélyi táncokat írni.” (Fodor András: EZER ESTE FÜLEP LAJOSSAL. Magvető, 1986. I. 137.)

Pilinszky János nem egészen három hónapot töltött Rómában. Két tucat levelét ismerjük ebből az időszakból. 1947. december 14-én Genfből értesítette Sárközi Mártát, hogy rövidesen Itáliába utazik. Két hét múlva már onnan kérte édesanyját, hogy Sötér István-tól szerezze meg a nyolcszáz forint útiköltséget. Több alkalommal említette Róma kimeríthetetlen szépségét, benyomásai mégis vegyesek voltak. Anyagi viszonyai és környezetének ellentmondásai is borongóvá tették. Nem maradt közömbös a kollégiumban folyó irodalmi, világnézeti viták iránt sem. Magyarországról rendszeresen érkeztek hírek, álhírek, pletykák, és Budapestre is bőven jutott a római beszámolókból. Sárközi Mártát Ferenczy Béni, Weöres Sándor és Pilinszky is tájékoztatta a magyar kolónia ügyeiről. Utóbbi felelevenítette, hogy milyen nehezen vergődött zöld ágra Weöressel és Lengyel Balázzsal. Szerinte Weörest leginkább saját dolgai foglalkoztatják, és Rómát sem szereti. Lengyel Balázzsal nyilván elköteleződését számon kérő gesztusa miatt különbözött össze. A rövid életű *Újhold*-ban egy versén kívül egy fordítása jelent meg. A nemzedéki szempontból jóval vegyesebb *Válasznak* több írást adott. A folyóirat min-

denesének ezt írta: „nem hiszek az irodalom kor szerinti tagolódásában, s különben is jobb oda tartoznom, ahol szeretnek, mint oda, ahol marnak, ha még talán ott is volna a helyem”. Nehezen viselte az Akadémia belterjes viszonyait: a „sűrített Pest”-et, a „töményített Magyarország”-ot, a kirajzolódó esztétikai, világnézeti frontokat. Hosszasan részletezte megdöbbenését, melyet Kerényi Károly személyeskedő, katonás értékítélete, értetlensége váltott ki belőle. Leveleiben nem találkoztam azzal, hogy foglalkozott volna az emigrálás gondolatával. Egy idő után a maradásával sem. Honvágya és a „társas együttléttel” kapcsolatos rossz érzése egyre közelebb hozta számára a hazatérést.

Sárközi Márta a rá jellemző szarkazmussal számolt be Pilinszkynek a lap körüli bonyodalmakról, a pénzügyi bizonytalanságról és saját sanyarú állapotáról. A *Válasz* kezdetektől a támadások kereszttüzeiben állt. Hol egyes szerzőit, írásait bírálták élesen, hol a folyóirat egészének irányvonalát minősítették negatívan. Példaként elég a korszak folyóiratszempléire és Nagy László (B. Nagy László) egyoldalú, előítéletes elemzésére hivatkoznom. (A VÁLASZ ÚTJA. *Valóság*, 1947/6.) Sárközi Márta arról is értesítette Pilinszkyt, hogy a közelgő debreceni esten Simonffy Margot tőle (a „*Válasz legifjabbjától*”) is szaval majd. Leveléből kiderül, hogy a folyóiratból a Római Magyar Akadémiára különböző jogcímenek hat példány járt. (MTAK Ms 5953/94.) Minden bizonnyal más hazai kiadványok is eljutottak a Palazzo Falconieribe.

Hafner Zoltán Pilinszky János római tartózkodásának bonyodalmáról azt írta, hogy hivatalos papírjainak gondjai miatt a költő azt fontolgatta, hogy végleg külföldön marad. (Pilinszky János: BESZÉLGETÉSEK. Századvég, 1994. 269.) E szándékáról egyéb forrásból nem értesültem, megtaláltam viszont egy enigmatikus üzenetváltásának itáliai dokumentumait. Azokat a leveleket, amelyeket Kerényi Károlyné küldött neki Budapestre. (Tegna, 1948. márc. 2.; 1948. márc. 9. Lelőhelye: MTAK Ms 5951/343–345.)

Pilinszky 1948. március 17-én többek között Szabó Magdával, Darázs Endrével, Rába Györggyel együtt az *Újhold*-esten szerepelt az Eötvös Collegiumban. Fodor András naplója szerint a CSAK AZT FELEDNÉM (FRANCIA FOGOLY) című verse hangzott el. Az irodalmi összeállítás utáni „rossz irányba tolódott” vitában már nem vett részt. (Fodor András: A KOLLÉGIUM, 94.)

A költő évekig korrektorként dolgozott. Az 1952-ben írt APOKRIF 1956 nyarán, HARMADNAPON című kötete 1959-ben jelent meg.

Jékely Zoltán a második világháború előtt és 1940-ben is járt Itáliában. Itt született verseiből csupán néhányat említék: „IL PENSIEROSO”; TASSO TÖLGYFÁJÁHOZ; RÓMA, 1940; GONDOLADAL. 1948-as olaszországi útját beárnyékolhatta sok egykori élménye, szülőföldjének elvesztése, családi gyász, megannyi erdélyi és magyarországi csalódása. Érzékenyen érinthette mindaz, ami az Eötvös Collegium körül zajlott. Két, Itáliából keltezett levele volt diáktársához, Sötér Istvánhoz szól. Fájdalmasan szép, önmagukért beszélő dokumentumok.

„Kedves Pista,

az elmúlt évek sok mindentől fosztottak meg mindnyájunkat. Ezek közé tartozik a külön úton járó karrierok elidegenedése olyanok között, akiknek közül van egymáshoz.

A társadalmi helyzet, az érdeklődés, munka-szisztéma és stílus viszonylagos távolságain át Gombocz úr utolsó éve felől nyújtom feléd a kezem, mert tudom, hogy az a lékör nemcsak a helyes távolságot, hanem a szolid kapcsolatokat is szabályozta két

kollégista között; különben nagyon nehezemre esnék szólanom veled: állandónak látszó izolációm sokszor eltorzítja a helyes arányokat, elsősorban ilyen apró dolgokban, mint annak az eldöntése, hogy az idő változását túlélte-e egy nem ápolat barátság.

Mindenesetre felhasználom azt az alkalmat, hogy hivatalosan kapcsolatba kell lépnem veled ösztöndíjúgyben, s az önkéntelenül növvő távolság enyhítésére egy keveset írok magamról.

Nagyon sok barátom vesztettem el; sokan meghaltak, s ugyanannyian erkölcsileg. Te többször leptél meg azzal, hogy a megtalált stílus könnyedségét erkölcsi bátorsággal töltötte meg. Jelenlegi hivatalos és eszmei pozícióid ellentmondással teli légkörünkben minden pillanatban kétértelmű is lehet. Baloldali írónak lenni ott, ahol ennek az esztétikáját még csak sejtik páran, hivatalos képviselői pedig durva tévedéseikkel akadályozzák a kifejlődését, egy erkölcsi igényű, haladásra elég bátor, alkotó embernek gyakran jelent fojtott és sokoldalú harcot – önmagával is – a világos stílusért.

A Kollégium szelleme felhígult, s a saját kockázatukra bátran vállalkozók helyébe a csoportok támogatására számító akarnokok hideg önzése, kíméletlen taktikája s megriadt, saját árnyékuktól is féltő menekülők léptek. A Kollégium mythosza pedig nem bírta ki az idők változásait.

Mint utolsó maradék kincsünkre apellálok arra a kollégiumra, amelyik tele volt ugyan hibával, de a változás minden lehetőségével is, s amelyiknek köszönhetjük, hogy megengedte erkölcsi igényeink abszolút megformálását.

Számíts erre, Pista kétségeidben és nehéz óráidban, mert ez még sokunkat összekapcsol.

Ha a kollégistamítosz nem is bírja ki a kritikát, egy eszmei és gyakorlati kollégista-magatartás sokunknak a legszilárdabb alapunk.

Én most keresem ennek a megvalósítását s egy közös emberi nyelv lehetőségét. Számomra ez olyan fontos, hogy az ellenszenves, betegítő téli Velencét nem tudtam odahagyni, mert azt tapasztaltam, hogy a halálos monomániák sehol sem olyan gyökeresek, mint itt, e rabszolgaketreben, s a megoldásai – pl. Tintoretto – sehol sem olyan megszabadítóak, általánosak, mint itt. Szeretném, ha egyszer már nem ilyen gyötrődő improvizációk, hanem megformált stíluson keresztül léphetnék fel, s akkor egymáshoz való viszonyunk is szerencsésebben, nemcsak a múltunkban stabilizálódnék.

Nem tudom, hogy mi alakul ki abból, amit csinálok, de mind határozottabban érzem, hogy az én kielégítetlen vágyaimban Közép-Európa s talán Európa katasztrofális ellentmondásai keresik a kifejezést, a megoldó tisztázódást.

Kísérletnek tekintem magam, s az életem a problémáimon. [Sic!]

Engem meghülyítettek és kismimiztek otthon. Most megformálódom. Ma már reményem van arra, hogy sikerül. Ha kész leszek, hazamegyek. A kompromisszumot 30 örömtelen év után könnyű szívvel elvetem. Az én idegbajom Ady idejében is Közép-Európának nevezték. Ha megtalálom a megoldást: hazamegyek. Ha bántanak otthon: magukat bántják. Megnyugodtam és bizakodom, mióta megérezttem: a szenvedésben eltöltött évek buta és szégyenletes kínjaikkal, összegezésben, az életem formálták, ismeretlen helyzetekre és jövőendő problémákra edzetek.

Befejezem, mert kifogytam az időből. Ha az ügyemet jogosnak és a kérvényem indokoltnak érzed, légy szíves támogasd, s ne felejtse el, hogy tavaly az ösztöndíjtanácsnál eltüntették a kérvényem. Én mindenképpen kinn maradok, ha úgy szükségét érzem, mint most, s a következményeit is vállalom egy ilyen lépésnek, szívesebben tenném

azonban legálisan. Egyébként az otthoni problémák megoldására formálok magam, s nem óhajtok emigrálni.

Tudom, hogy nagyon el vagy foglalva, de azért jólesnék, ha akár két-három szót diktálnál gépbe a kisasszonyodnak a számomra.

Isten áldjon meg Kedves Pista, vigyázz az egyensúlyodra és az idegeidre.

Szeretettel Zoltán
Velence [1948.] márc. 18.”

(Lelőhelye: MTAK Ms 5973/117.)

„Édes jó Pistám!

Tegnap végre megérkezett a várva várt akta, mely lehetővé tette »Herr K.«-nak a kastélyba való bebocsátását... Most érzem csak igazán, mi mindent köszönhetek Neked; hálám nagy és elévülhetetlen, mint barátságom és szeretetem.

Római napjaimban gyakran jut eszembe prágai és svájci útinaplód, és csak most csodállak igazán, látván és érezvén, hogy az átélt csodákból én milyen keveset tudok ez idő szerint a világgal közölni. Nem hiszem, hogy egy rakomány Tasso-jegyzeten s néhány versen kívül bármit is hazahoznék tarsolyomban; viszont némileg vigasztal, hogy [a] Tasso-könyv anyaga már félig-meddig együtt van. Érthetetlen számomra, hogy mért nem írt még senki magyarul bár egy Officina-kiadványra való Tasso-könyvecskét, illusztrációkkal, szemelvényekkel – talán Zrínyi ihletőjének dukál ennyi hála és kegyelet ma is, hogy ne érezzem munkámat eleve kiadhatatlannak és hasznavehetetlennek. Egyszóval dolgozgatok, s talán idővel bizonyíthatom majd, hogy nem érdemtelenül ettem az Akadémia kenyerét...

W-t tragikus állapotban találtam. Sokszor beszélgettem vele olyan értelemben, ahogy megfogadtam volt; ha a Zelk-féle galád támadás nem jön közbe, talán már haza is ment volna. De ez új kétségeket zúdított rá. Mindazonáltal remélhető, hogy október folyamán felkerekedik, mindenre elszántan. Mennyi hozzá hasonló, nála is megtörtebb, purgatóriumba illő lélek úton-útfélen! Én még vagy már nem tartozom közéjük, bár velük érzek, s úgy szeretnék rajtuk segíteni. November elején otthon leszek, ha Isten engedi.

Verának kézcsókomat küldöm, téged hálás szeretettel és örök barátsággal köszöntelek az örök városból.

J. Zoltán
Róma, 1948. IX. 15.”

(Lelőhelye: MTAK Ms 5973/118.)

A levélben említett „Zelk-féle támadást” nem sikerült egyértelműen azonosítanom. Jékely – ígéretéhez híven – visszatért Magyarországra. 1948-ban meghirdetett kötete, az ÁLOM a cenzúra áldozata lett. Itáliai ihletésű nagy versei (ANGELUS; EGY LÁNYHOZ, AKI VÉGIGMENT A VIA APPIÁN; NAPLEMENTE A TENGEREN; PALACKPOSTA; A RÓMAI TORONYÓRÁK) az 1957-es TILALMAS KERT című kötetben jelentek meg. Tasso-könyve befejezetlen, kiadatlan maradt.